

Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtés újabb állomása

1. Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtés úgyszólván egyidős a néprajztudománnyal és a nyelvjáráskutatással. *Kriza János, Herman Ottó*, illetőleg *Csüri Bálint* mellett — hogy csak a legkiemelkedőbb nevek közül említsünk néhányat — valóságos önkéntes gyűjtőgárda szorgoskodott. De az etnográfiai adattárnak, a néprajzi és nyelvészeti folyóiratoknak — köztük is első helyen a múlt évben századik születésnapját ünneplő Magyar Nyelvőrnek — sok-sok dolgozata, kisebb-nagyobb főljegyzése mutatja, hogy önkéntes gyűjtőkben sohasem volt hiány; mindig akadtak — a legkülönbözőbb foglalkozásúak közül — lelkes emberek, akik fáradságot nem kímélve jegyezték föl a meséket, mondákat, dalokat, illetőleg a tájszavakat, szólásokat, közmondásokat stb., s örökítették meg egy-egy népi szokás, babona, mesterség stb. nyelvi és tárgyi emlékeit.

A szakmámnál fogva hozzám közelebb álló nyelvjárásgyűjtésnél maradva mindjárt utalhatunk arra, hogy a nyelvészeket magába tömörítő Magyar Nyelvtudományi Társaság 1904-től, megalapításától kezdve mindig nagy gondot fordított a nyelvjáráskutatásra, sőt a kezdet kezdetén felismerte, hogy az e téren mutatkozó nagy és fontos feladatok nem valósíthatók meg önkéntes munkatársak bevonása nélkül. Már 1905-ben megindult az önkéntes gyűjtők toborzása, kiképzése és számuk az év végére 156-ra emelkedett. Gyűjtési utasításokat, közös kérdőíveket szerkesztettek, tájszótárak kiadását tervezték, jutalmakat osztottak ki a gyűjtőknek stb. Ezt a lelkes és ígéretes munkát azonban az első világháború megszakította. *Csüri Bálint*nak és az általa alapított debreceni Magyar Néprajzkutató Intézetnek a hatására a 30-as években ismét szépen föllendülő nyelvjáráskutatás ugyancsak nem kismértékben támaszkodott az önkéntes gyűjtők tevékenységére. Sajnos, a második világháború szintén gátat vetett az országossá váló mozgalom teljes kibontakozásának.

A felszabadulás után — felismerve, hogy a magyar nép nagyfokú és gyors társadalmi, gazdasági, művelődési átalakuláson megy át, amelynek során a régi foglalkozásmódok, szokások stb. eltűnnek, és a nyelvjáráások is mind mennyiségileg, mind minőségileg feltartóztatlanul összebb szorulnak; felismerve továbbá azt is, hogy ilyen körülmények között az egyébként örvendetesen megszorított tudományos intézetek, valamint a múzeumok és az egyetemi, főiskolai tanszékek szakemberei sem képesek megbirkózni a sürgető feladatokkal — a Néprajzi Múzeum e hagyományokra is támaszkodott, amikor ismét önkéntes gyűjtőket kezdett toborozni a szakemberektől kijelölt, irányított és ellenőrzött gyűjtőmunka elvégzésére. E munka fő formáját az jelentette, hogy a Néprajzi Múzeum

1952-től — 1959-től a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével közösen — évenként meghirdette (és meghirdeti ma is!) gyűjtőpályázatait, amelynek eredményeként minden évben több száz gyűjtés, dolgozat érkezik a bíráló szervekhez.

Közben két körülmény járult hozzá ahhoz, hogy a gyűjtés még szervezettebb, még kiterjedtebb, még tervszerűbb, a tudomány felől még megalapozottabb és a tudomány számára még felhasználhatóbb legyen, és hogy az addig kétségeskedő szakemberek is jobban elismerjék: a nyelvtudományt illetően Végh József 1962-i társasági előadása és mind a néprajzi, mind a nyelvjárás kutatás felől az országos gyűjtőtálalkozók megszervezése.

A nyelvtudomány területén — különösen az önkéntes gyűjtés tudományos eredményeivel kapcsolatos fenntartásokat illetően — Végh Józsefnek a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1962. április 17-i felolvasó ülésén elhangzott „A nevezetesebb külföldi nyelvjárási szókincsgyűjtések és a magyar nyelvjárási szókincsarchivum terve” című nagy sikerű előadása és az azt követő széles körű vita törte meg a jeget. Ettől kezdve mind a szűkebb dialektológia, mind a magyar nyelvészet szakemberei odaálltak Végh József — a gyűjtésnek fáradságot nem kímélő legfőbb szervezője, irányítója, mondhatnánk: lelke — mellé, és hogy mennyire felkarolták ezt a sok tekintetben páratlanul szép munkát, azt az eddig megjelent földrajzinév-gyűjtések és más kötetek, dolgozatok, valamint a felhalmozódott rendkívül gazdag kéziratos anyag igazolja.

És hogyan jöttek létre az országos találkozók? 1963-ig a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűléseinek egyik napirendi pontjaként szerepelt az önkéntes gyűjtők tanácskozása. Ekkorra azonban — mindenekelőtt az önkéntes gyűjtések másik fáradhatatlan szervezőjének és irányítójának, Morvay Péternek a buzgólkodása folytán — olyan nagyra emelkedett a gyűjtők száma, és olyan sok probléma merült fel a gyűjtés anyagával, módszerével, szervezetségével, valamint a gyűjtők szakmai képzésével és továbbképzésével stb. kapcsolatban, hogy szükségessé vált egy külön országos találkozó összehívása. Így került sor 1963. május 31-én, június 1-én és 2-án az önkéntes gyűjtők — első — tatai találkozására, amelyet a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendezett Komárom megye s Tata város támogatásával. A dunántúli megyéknek, Pest, Nógrád és Heves megyének mintegy 150 önkéntes gyűjtője, valamint a nyelvészet és a néprajztudomány szakemberei gyűltek össze Tatán, hogy megvitassák a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmunka időszerű kérdéseit.

Erről a találkozóról többek között a következőket irtam annak idején a Magyar Nyelvőrben — talán nem árt idézni, hogy össze tudjuk hasonlítani a hetedik, kalocsai találkozóval, és hogy a mostanában bekapcsolódók is kapjanak némi ízelítőt az indulásról.

„Az értekezletet Ortutay Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke nyitotta meg. Előadásában méltatta az önkéntes gyűjtők eddigi eredményes munkáját (többőjüknek a dolgozata például önálló kötetben és folyóiratban látott napvilágot). Ezután a gyűjtés anyagával, módszerével kapcsolatos problémákról és szervezeti kérdésekről szólt. Kijelölte a gyűjtés legfontosabb feladatköreit, és megállapította, hogy mivel ma már hét-nyolcszázra tehető az önkéntes gyűjtők száma, kívánatos volna bizonyos decentralizáció: egy-egy vidék irányítását az illetékes múzeumok vállalhatnák magukra. Végül bejelentette, hogy a gyűjtés anyagi alapja is szí-

lárdabbá vált, az országos gyűjtés keretében ugyanis minden megye meghirdeti a pályázatát. Bárczi Géza, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke „Nyelvjáráskutatásunk újabb eredményei és jövő feladatai” című, igen érdekes előadásában áttekintette a magyar nyelvjárásgyűjtés múltját s a történeti nyelvjáráskutatás kibontakozását és eredményeit. Szólt a Magyar Nyelvjáráskutatás Atlasza jelentőségéről és ismertette igen hasznos elgondolásait a jelenleg kívánatos gyűjtésekről, azoknak a nagy magyar és finn nyelvtesóknek a példáját emelte ki, akik maguk is hosszú időn keresztül végeztek gyűjtő munkát, s nem utolsósorban ezeket is felhasználva lettek tudósokká. Mindenesetre ha a jelenlévők azelőtt el is csüggedtek, ha lebecsülő hangokat hallottak a nyelvjárásgyűjtéssel kapcsolatban, Bárczi Géza előadása után meggyőződhetnek róla, hogy a nyelvjárásgyűjtés minden szálával nyelvünk történetéhez és a nyelvtesódományhoz kapcsolódik. Imre Samu, a Nyelvtudományi Intézet tudományos titkára korreferátumában arra mutatott rá nagyon meggyőzően, hogy a nyelvtesó atlasz és általában a nyelvjáráskutatás mit jelent a néprajz és más rokon tudományok számára. Deme László, a Nyelvtudományi Intézet főmunkatársa pedig arról szólt, hogy az önkéntes gyűjtés hosszú előzmények után most válhat igazán tömegmozgalommá és eredményessé, amikor a művelődéspolitikai feltételek minden téren megvannak. A néprajz tárgykörében Balassa Iván kandidátus a paraszti gazdálkodás néprajzi kutatásáról, Diószegi Vilmos kandidátus a néphit és a népszokások gyűjtéséről tartott előadást, Szolnok Lajos, a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese a tárgygyűjtés helyes módszeréről és Dégh Linda kandidátus a népköltészet s különösen a mondák följegyzéséről adott megszívlelendő útbaigazításokat. Az értekezlet résztvevői a továbbiakban arra is láthattak példát, hogy egy-egy önkéntes gyűjtő szorgalmas, hozzáértő munkával hogyan válik már-már szakemberré. Szakmailag igen megbízható, módszertanilag helyesen — és még hozzá érdekesen — megszerkesztett részleteket mutatott be a gyűjtésből Timaffy László (szigetközi pásztorbotok), Barsi Ernő (népdalok) és Koós Imre (a summások). A találkozóznak a gyűjtés számára kétségtelenül a legeredményesebb része volt a második napon megrendezett vita, tanácskozás, amelyet Morvay Péter, a Néprajzi Múzeum osztályvezető-helyettese és Végh József kandidátus vezetett. Értesültünk itt eredményekről (pl. Zala megyében befejezték a földrajzi nevek gyűjtését), tervekről, problémákról, megoldatlan kérdésekről, hallottuk a szakembereknek ez utóbbiak megoldására adott tanácsait stb. Mindenesetre arról győződhattunk meg, hogy bizhatunk az önkéntes gyűjtőkben és gyűjtésben. Az értekezlet központi gyűjtési feladatul — igen helyesen — a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókincsének, továbbá a termelészövetkezeti gazdálkodásra történt áttérés következtében gyorsan kivesző földrajzi nevek összegyűjtését fogadta el. De felhivta a figyelmet a paraszti néphit és népszokások s a népköltészet hagyományok gyűjtésének fontosságára is, és természetesen — különösen a gyakorlottabb, képzetesebb gyűjtők számára — módot ad más nyelvjárási anyag összegyűjtésére, illetőleg más téma kidolgozására is... A jól sikerült találkozó a Kocs községben rendezett tanulmányi kirándulással fejeződött be. A találkozó — összefoglalóan — azt mutatta, hogy a remények kezdenek valóra válni, eredmény, siker formájában jelentkezni, s ha az itt kialakult terveket meg tudjuk valósítani, azt fejezzük be, amit Csüriék s a legjobb magyar nyelvtesók kezdeményeztek.”

2. Ezt követték a jobbra két évenként megrendezett, immár hagyományossá váló újabb találkozók (Zalaegerszeg, Kaposvár, Szeged, Szentendre, Sárospatak), amelyek egy-egy újabb állomást jelentenek az önkéntes gyűjtés történetében. Az eddigi legmagasabb pontot azonban — úgy vélem — a múlt év nyarán (augusztus 18 és 20 között) *Kalocsán* megrendezett VII. Országos Találkozón értük el. Vajon miért? Mi jellemezte — hosszú fejlődés eredményeként — e legutóbbi összejövetelünket? A következőkben erre a kérdésre kívánok válaszolni.

Mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében elmondott köszöntésemben kiemeltem, ezekre az országos találkozókra egyre inkább úgy jövünk, mint valami „nagy család” tagjai. A résztvevők, akiket népünk és anyanyelvünk szeretete hívott össze, szinte már hiányoznak egymásnak, és ha a munka és a vita hevében össze is koccannak néha, az mindenkor csak a családban szokásos összekoccanás. Mindez természetesen csak azért lehetséges, mert akik nem vállalták az áldozatos munkát és a „nagy család” „fegyelmét”, azok az évek során elmaradtak, a folyamatosan felzárkózó új, fiatal munkaerők viszont — alkalmazkodva a közösség által kialakított szokásokhoz, rendezhez — éppen olyan szívvel-lélekkel végzik teendőiket, mint a veteránok.

Es ha feltesszük a kérdést: mit tett eddig ez a nagy család? Akkor csak egy lehet a válaszuk: *sokat, nagyon sokat*. Legmesszebbre jutott a földrajzinév-gyűjtés. A Zala megyei kötetet (1964 után) — amelyről joggal állapította meg *Kázmér Miklós* a magyar helynévkutatást tárgyaló szemléjében, hogy korszakos jelentőségű: „Ilyen mennyiségű és minőségű szinkrón helynévanyagot, mintegy 30 000 nevet ekkora területről: 260 település, soha nem publikáltak a magyar névtan történetében” (MNY. LXIV. 114.) —, a baktalórántházai járás 19, illetőleg az egri járás 48 községének földrajzi neveit bemutató munkákat is (1967., ill. 1970.) a magunkénak mondhatjuk, és ez év elején a hatalmas Somogy megyei gyűjtés is napvilágot lát. Ha mindehhez hozzászámítjuk a már befejezett Vas és Győr-Sopron megyei gyűjtést, valamint az ország többi megyéjében is megindult gyűjtő munkát, akkor nem túlozunk, ha azt mondjuk: a földrajzinév-gyűjtés valósággal megtermékenyítette — és még inkább meg fogja termékenyíteni — a névtudományt. De — hogy az általam jobban ismert nyelvészetnél maradjak — fellendülőben van a személynevek gyűjtése és vizsgálata; önkéntes munkatársaink fáradozásából számos nyelvjárási, főleg (részleges vagy teljes) hangtani leírás nőtt ki; és hogy a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókincsének az összegyűjtése — amely különösen szorosban kapcsolódik a néprajzhoz — szintén egyre szélesedő mederben folyik, azt mutatja az e tárgykörben megjelent öt — igen gondosan megírt és megszerkesztett — módszertani útmutató füzet (a legutolsó: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 3., Hordás, nyomtatás, cséplés 2. rész. Írta *Balogh István* és *Végh József*. Szerkesztette *Morvay Péter*. Bp., 1973.).

Hadd emeljem ki azt is, hogy *hagyományos és modern* kapcsolódik össze a mi munkánkban, abban, hogy a néprajz és a nyelv tudomány foggott össze egymással egy tudományos és nemzeti szempontból egyaránt fontos feladat elvégzése érdekében. A hagyományt az jelenti, hogy például *Hunfalvy Pált* úgy tartjuk nyilván, mint az etnolingvisztika első magyarországi képviselőjét. Továbbá ismeretes, hogy *Csúry Bálint*nak és iskolájának, valamint *Mészöly Gedeonnak* és tanítványainak a kutatásaiban sohasem vált — és válik — külön a nyelvészet és a néprajz (ezt

a hagyományt őrzi — igen helyesen — a szegedi József Attila Tudományegyetem egyik szép évkönyve már a címében is: Néprajz és Nyelvtudomány), mint ahogy a finneknél is mindig együtt jelentkezik ez a két legnevezetibb tudomány.

Ugyanakkor tág teret ad ez a munka a legmodernebb — a komplex, egzakt stb. vizsgálatot előtérbe állító — törekvéseknek. Az etnolingvisztikát már említettem. De például a szociolingvisztikának is van mit kutatnia a tekintetben, hogy milyen származású, műveltségű stb. társadalmi rétegek, csoportok hogyan közelednek a köznyelv, pontosabban először a regionális köznyelv felé; miben nyilvánul meg és meddig tart náluk az úgynevezett kétnyelvűség stb.

Mindez azt mutatja, hogy az önkéntes gyűjtés jó úton halad. De van is mit tennünk: gyűjtés közben sem szabad elhanyagolnunk a *nevelő szempontot*: annak a megmutatását, hogy hogyan kell szemlélnünk, értékelnünk nyelvjárásainkat, és hogyan kell gondolkoznunk a nyelvjárás és a regionális köznyelv, a köznyelv, valamint az irodalmi nyelv viszonyáról. Egyet világosan éreztessünk mindig: nincs mit szégyellni a tájnyelvi beszédet, mert egy nyelvjárás sem valamilyen alsóbb rendű nyelvi réteg, hiszen az irodalmi és köznyelv is nyelvjárás(ok)ból lett. Ugyanakkor azt is meg kell láttatnunk, hogy van irodalmi nyelvünk, amelyen a könyveket, újságcikkeket olvashatjuk, illetőleg a rádiós és televíziós adásokat hallhatjuk, és hogy ezt kinek-kinek a hivatása, körülményei szerint illik megismerni és ha a helyzet úgy kívánja, illik élni is vele. A gazdasági, társadalmi stb. fejlődés visszavonhatatlanul a nyelvjárások visszaszorulásához vezet, ez azonban korántsem olyan gyors, mint ahogy egyesek még néhány évvel ezelőtt is elképzelték (egyébként több városunkban — Szeged, Debrecen, Kaposvár, Szombathely, Salgótarján stb. — éppen az utóbbi időben a regionális köznyelv táji jellege erősödik), és arra kell törekednünk, hogy az az íz, zamat, kifejezőerő, amely különösen a tájnyelvek szó- és kifejezőkészletében, valamint mondatfonetikai eszközeiben (hangsúly, hangsúlyozás stb.) megvan, föltétlenül átmentődjék köz- és irodalmi nyelvünkbe.

Végül, de nem utolsósorban kiemelkedett a kalocsai találkozó a tekintetben is, hogy az önkéntes gyűjtők teljesen *kiértelt dolgozatokkal* álltak elő, és előadásmódjuk is olyan volt, hogy — véleményem szerint — minden változtatás nélkül megjelenhetnének a megfelelő folyóiratban (csak példaként említem meg *Hagymási Sándor* és *Kuczky Károly* szép munkáját). Az előadásokat követő, illetőleg a munkamódszereket megtárgyaló viták is világosan megmutatták, hogy gyűjtőink igazi, ideális vitapartnerekké nőttek ki magukat. Ez a találkozó azt is egyértelműen igazolta, hogy az önkéntes gyűjtők a szóban forgó tudományok szakembereivel mintaszerűen együtt tudnak dolgozni a gyűjtés előkészítésében, lefolytatásában, az anyag feldolgozásában, majd megjelentetésében, de a módszerek, a dolgozatok megvitatásában is.

3. És most lássuk az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők VII. Országos Találkozójának a közelebbi *programját*. A gyűjtőtálálkozót a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Néprajzi Múzeum, az MTA Nyelvtudományi Intézete és az MTA Néprajzi Kutató Csoportja rendezte meg a KISZ Központi Bizottságának, a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságának, valamint Bács-Kiskun megye és Kalocsa város Tanácsának a támogatásával, a IV. Dunamenti Folklór Fesztivál keretében.

A négy félnap napirendje a következőképpen alakult. Az első alkalommal *Madarász László* megyei tanácselnökhelyettes üdvözlő szavai után *dr. Ortutay Gyula*, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke mondta el mindig tanulságos és építő megnyitó beszédét. Ezután a gyűjtőmozgalmat patronáló országos intézmények képviselői köszöntötték a találkozót: a Művelődésügyi Minisztérium nevében *dr. Simó Jenő* miniszterhelyettes, a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében *dr. Szathmári István* főtitkár, a KISZ Központi Bizottsága nevében *dr. Tóth Pál* osztályvezető. Ezen a délelőttön hangzott el még két előadás. *Dr. Morvay Péter* ny. múzeumi osztályvezető-helyettes, a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának elnöke „Hűsz országos néprajzi gyűjtőpályázat (1952—1972.) eredményei és tanulságai” címen mondta el értékelő és egyben távlatokat nyitó előadását. *Dr. Hoffmann Tamás*, a Néprajzi Múzeum főigazgatója, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke pedig „Az Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum és az önkéntes gyűjtők” címen mutatott rá arra, mennyire kell vigyázni népünk korábbi életének megmaradt tárgyi emlékeire. Az első összejövetel kedves jelenettel fejeződött be: *dr. Ortutay Gyula* az 1973. évi Sebestyén Gyula emlékérmét átadta a legkiválóbb önkéntes néprajzi gyűjtőknek.

Délután *dr. Nyíri Antal* egyetemi tanár (Szeged) elnökletével a már említett két mintaszerű — önkéntes gyűjtőktől származó — előadást hallgattuk meg. *Kuczy Károly* gimnáziumi igazgatóhelyettes (Kalocsa) „Az ember és a táj kapcsolata Kalocsa környékének földrajzi neveiben”, *Hagyási Sándor* ny. agronómus (Mezőtúr) pedig „Az aratás hagyományai és műszökincse Túrkevéen” címen ismertette stilsztikailag is szépen megformált gyűjtési eredményeit. A felkért hozzászólók (az előbbiekhöz: *dr. Inczei Géza* tanszékvezető főiskolai tanár, Szeged és *dr. Mező András* főiskolai adjunktus, Nyíregyháza; — az utóbbihoz: *dr. Végh József*, az MTA Nyelvtudományi Intézetének főmunkatársa és *dr. Várkonyi Imre* tanítóképzőintézetű igazgató, Kaposvár) valóságos kiselőadásban méltatták az előadások érdemeit, és mondták el saját elgondolásaikat.

A második nap délelőttjén *dr. Bálint Sándor* ny. egyetemi tanár (Szeged) elnökletével került sor *Balogh László* tanárnak (Rohod) igen tanulságos módszertani előadására: „Az 1973. évi Szabolcs-Szatmár megyei 1848-as néphagyománygyűjtés és módszertani tanulságai”, majd *Fehér Zoltán* tanár (Bátya) érdekes gyűjtésének és feldolgozásának a bemutatására: „Rölvadások Bács-Kiskun megyében”. Mint felkért hozzászóló az előbbi *dr. Katona Imre* egyetemi docens, a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályának elnöke, az utóbbi *dr. Pócs Éva*, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának munkatársa világította meg a szaktudomány szemszögéből.

Az utolsó félnapon rendezte meg a szervező bizottság az úgynevezett „Szabad fórum”-ot, vagyis ekkor hangzottak el a beszámolók, felszólalások stb. *Dr. Balassa Ivánnak*, a Magyar Néprajzi Társaság ügyvezető alelnökének az elnökletével az első felszólalók a következők voltak: *dr. Szilágyi Miklós* múzeumi igazgató, Cegléd („A kismúzeumok problémái”), *dr. Szege Bálint*, a SzNM adminisztratív igazgatója („A Néprajzi Múzeum és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum tárgygyűjtő expedíciói és kérdőíves gyűjtései”) és *Újváryné dr. Kerékgyártó Adrienne* tudományos kutató („Szakkörlátogatási tapasztalatok”). A Szabad Fórum vitáját *dr. Morvay Péter* és *dr. Végh József* vezette (egyébként minden korábbi előadást is — mint fentebb utaltam rá — élénk és tanulságos vita követett). A gazdag